

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.4-2.6>

Л. Ф. Купіна

кандидат юридичних наук,
професор кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін
факультету політології та права
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЦІЛЕЙ ТА РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЇ НОРМ ТРУДОВОГО ПРАВА

У статті визначається проблематика взаємозв'язку цілей та результатів застосування норм трудового права. Автором встановлено, що вірним є зв'язок цілі із результатом дії правової норми, однак слід визначити, що досягнення цілі можливе не лише коли суб'єкт правозастосування діє свідомо та послідовно, а й коли його дії є несвідомими чи, взагалі, бездіяльністю адже, досягнення того чи іншого результату може бути і випадковістю, однак, такі випадки не будуть показовими для визначення ефективності правової норми. Визначено, що основною причиною недосконалості даного підходу до визначення поняття ефективності норм права. Обґрунтовано, що механізм реалізації норм трудового права обмежується лише їх власною дією (вказане стосується декларативних норм, основна функція яких – ідеологічна, виховна), можна говорити про те, що їх ефективність визначається прямим зв'язком результату дії такої норми та метою, ціллю, яка була закладена при прийнятті такої норми. Визначено, що першим фактором ефективності закону виступає його зміст та повна відповідність такого закону реальній соціально-політичній і правовій ситуації в державі. Другим фактором ефективності закону виділено загальний рівень правової культури громадян та їх правосвідомості (визначено, що будь-яка правова норма є більш ефективною в тому суспільстві, де переважна більшість населення звикла поважати закон і керуватися ним у своїй повсякденній діяльності, знає і правильно розуміє власні права та їх співвідношення з обов'язками). Третім фактором ефективності закону виділено якість діяльності правоохоронних і правозастосовних органів. Наголошено, що соціальна цінність правої норми полягає у симбіозі функціональних цілей норм права, які досягаються через правове регулювання суспільних відносин та проявляються в силі норм права, що дозволяють попередити конфлікти між суб'єктами правовідношення, в тому числі зловживання правовими нормами.

Ключові слова: державний вплив, ефективність, правові відносини, цілі правового регулювання, якість законодавства.

Постановка проблеми. Задля високого результату ефективності норм права важливо визначити, яку саме ціль наслідують та чи інша правова норма.

Необхідність при розробці та втіленні в життя якісного та дієвого законодавства, яке зможе реально регулювати суспільні відносини, є критерієм визначення ефективності норм права, оскільки виявлення неефективних правових норм дозволяє проводити актуальне реформування

правової системи, виключення з її складу «мертвих» норм, формувати соціально позитивного законодавства, яке б сприяло підвищенню правової культури в суспільстві, крім того проведення оцінки ефективності правових норм дозволяє виявити причини такої неефективності та спробувати їх усунути.

Проблема аналізу ефективності правових норм перебуває в центрі науково-дослідної діяльності ще з 60-х років ХХ ст., однак,

не дивлячись на застосування різних підходів при дослідженні даної категорії, на сьогодні юридична наукова думка не дійшла до чіткого визначення вказаної категорії.

Стан наукової розробки проблеми. Питанням цілей норм права дослідники постійно приділяли свою наукову увагу, зокрема правники радянського періоду Алексєєв С.С., Іконицька І.О., Кудрявцев В.М., Нікітінський В.І., Самощенко І.С., Керімов Д.А., Лазарєв В.В., Рабінович П.М., Пашков О.С., Чечот Д.М., Фаткуллін Ф.Н., у своїх працях зверталися до цілей права взагалі або цілей галузевого правового регулювання чи цілей окремих правових інститутів. Варто відзначити, що їхні праці були насичені духом комунізму та соціалізму, які, в певній мірі, диктували напрямки досліджень, а також формували не лише соціальні цілі права, а, в більшій мірі, ідеологічні. Об'єктивно зазначала Іконицька І.О., що кінцевою ціллю всіх правових інститутів та норм є побудова комунізму [1, с. 10].

Дослідник теорії права того часу Алексєєв С.С., вказував, що сама природа, особливості соціалістичної економіки, її економічні закони передбачають необхідність постійного включення права в суспільне життя [2, с. 15]. Разом з тим, праці вищевказаних вчених були фундаментальними, з точки зору визначення ефективності правових норм через призму цілі правової норми. Так, Нікітінський В.І., зазначав, що лише ціль правової норми, відображаючи те, що мало бути досягнуто, є еталоном (масштабом оцінки) її ефективності [3, с. 163].

Метою статті визначено встановлення взаємозв'язку цілей та результатів дії норм трудового права.

Виклад основного матеріалу. З моменту проголошення незалежності України вітчизняні дослідники спрямовували свої наукові погляди та думки до трансформації цілей права, яке практично перейшло в стадію новаторства, оскільки потребували правового регулювання суспільні відносини, які виникали в процесі розбудови держави Україна як самостійного суб'єкта державотворення. Суттєву роль на даному етапі розвитку науки про цілі права, з врахуванням стану розвитку нових суспільних відносин, відіграли праці Аракеляна М.В., Козюбри М.І., Оніщенко Н.М., Пархоменко Н.М., Рабіновича П.М., Скакун О.Ф., аналіз яких дає змогу встановити, що науковці робили спроби сформулювати актуальні цілі норм права, які формувалися з метою розробки і прийняття нормативних актів в нових редакціях або ставали

передумовою виникнення нових правових інститутів в правовій системі незалежної України.

В своєму науковому дослідженні теоретико-методологічних засад формування і розвитку правової системи Оніщенко Н.М. зазначала, що правові відносини набувають змістовної реалізації у конкретній правовій діяльності людей, що переслідують певні цілі. Зміст і спосіб здійснення правової діяльності визначаються, з одного боку, обставинами і умовами, в яких вона здійснюється, а з іншого — самим суб'єктом, розвитком його свідомості, волі, майстерності [4, с. 10]. Дане твердження інструментально визначає зміст та цілі права на всіх стадіях суспільного розвитку, які залежать від передумов та обставин, що формують склад суспільних відносин.

Вбачається, що вчені працювали над складними питаннями, які на сьогодні і не втрачають свої актуальності, оскільки суспільство, під впливом глобалізації, потребує модернізованого права, яке буде адаптоване до сучасності. Очевидно, що правові норми, як регулятори суспільних відносин повинні мати актуальні цілі, які будуть відображати ступінь впливу права на поведінку учасників, іншими словами цілі норм права повинні відповідати викликам суспільства та формувати правомірну поведінку суб'єктів права, тобто бути ефективним правом та «дієвим». Професор Оніщенко Н.М., при дослідженнях «дієвості» права зазначає, що «дія» та «дієвість» права є більш теоретичними категоріями, а «ефективність законодавства», безумовно, ближче до практичної реалізації, хоча при цьому, дослідниця робить висновок, що здією права пов'язується ступінь гарантованості прав і свобод, а отже, сприятливий або некомфортний соціально-правовий клімат [5, с. 10].

На нашу думку, питання «дієвості» права напряму пов'язане з питанням визначення цілі правової норми, адже знати, що саме потрібно для забезпечення максимальної правомірної поведінки суб'єкта чи оптимального збереження та гарантування його прав та свобод є тим правовим інструментом, який зможе дієвим способом врегулювати правові проблеми сьогодення, особливо, якщо мова йде про норми трудового права.

Сьогодні трудове право є регулятором досить непростих суспільних відносин, які виникають не лише в сфері застосування праці, а й сфері організації праці, що повинно бути забезпечено не лише соціально-побутовими чинниками, а й гарантовано сторонам трудо-

вих відносин як матеріально, так і психологічно-морально. Адже, нинішні трудові відносини, це відносини не лише в сфері праці, це відносини в сфері взаємозобов'язань між суб'єктами, яким важливий не лише результат праці, а й сам процес, тобто належні умови праці, не в контексті їх безпечності, а в контексті їх сприятливості для задоволення психологічних, економічних та професійних амбіцій працівника. Тому, визначення актуальних цілей трудового права є питанням сьогодення, яке покликане створити передумови для створення ефективного нового трудового законодавства.

Аналізуючи норми чинного КЗпП України, а також норми інших джерел трудового законодавства, які прийняті з метою визначення механізму дії норм КЗпП України, можна виокремити цілі трудового права, що прямо зазначені в нормах або опосередковано витікають з тлумачення окремих норм трудового законодавства. В попередніх своїх дослідженнях ми вдавалися до класифікації цілей на правові цілі різних рівнів правового регулювання, на функціональні цілі та цілі предметні, на ступінчасті та неступінчасті цілі, на матеріальні та юридичні цілі.

Під час аналізу правових цілей різних рівнів правового регулювання, ми приходили до висновку, що вони покликані встановити взаємозв'язок всієї правової системи, коли цілі галузі права трансформуються в цілі норм окремого правового інституту, в цілі норм певного правового відношення. В галузі трудового права цей зв'язок прослідковується при аналізі норм ст. 2 КЗпП України, якою фактично визначено основні цілі першого рівня трудових норм – рівня на якому закріплено основоположні трудові права громадян: оплата праці не нижче встановленого законом рівня; вільний вибір професії; ефективна політика зайнятості населення; право на відпочинок та безпечні умови праці; участь в управлінні підприємством, установою, організацією; матеріальне забезпечення у випадку старості чи настанні страхових випадків, встановлених законодавством (повна або тимчасова втрата працездатності, безробіття); захист порушених трудових прав. Дані основоположні права кореспондуються з основними цілями норм трудового права, які знаходять своє поширення у нормах галузевого та локального характеру, і від того як вони вирішують завдання, що були сформовані основними загальними нормами права залежить ступінь досягнення цілі, а загалом, і ефективності норм права первинного рівня.

Важливим є те, що ступінь досягнення цілі норм первинного рівня є завжди вищим, оскільки їх дія, як правило, підкріплена декількома похідними нормами галузевого чи локального характеру, які в своїй взаємоправовій сукупності створюють передумови для максимального результату своєї дії. Фактично, первинні цілі основних норм трудового права досягаються через цілі нижчого рівня – так звані похідні цілі, які є правовими інститутами, що сформувалися для реалізації основної норми права, і, як ми встановили вище, задля досягнення її цілі.

Так, право громадян на відпочинок, закріплене в ст. 2 КЗпП України, реалізується шляхом дії норм глави V КЗпП України – час відпочинку, який є одним із основних правових інститутів трудового права, механізм дії якого деталізує галузевий Закон України «Про відпустки» № 504-96/ВР від 15.11.1996 року, а також розгалужена система локальних норм: колективний договір, в якому встановлюються режими і види відпочинку, категорія суб'єктів, які мають право на додаткові щорічні відпустки за роботу з ненормованим режимом робочого часу, графік відпусток, тощо.

Таким чином, похідні цілі норм трудового права, в сфері відпочинку працівників, розкриваються та підсилюють дію первинної цілі правової норми, що спрямована на організацію, підстави, порядок та види відновлення продуктивних сил працівника в межах доби, тижня, року, а також у разі настання певних обставин, що потребують відриву від роботи та обумовлені виконанням обов'язків не пов'язаних з трудовою функцією.

Таким чином, такий ієрархічний підхід при дослідженні цілей норм трудового права дозволяє встановити, що рівень ефективності норм буде високим, коли норми будуть діяти також в ієрархічному порядку, що призведе до досягнення цілей не лише окремих норм права певного правового інституту, в нашому прикладі – інституту охорони праці жінок, а й взагалі до повної реалізації основних функцій трудового права та досягнення високого рівня ефективності норм всієї системи норм трудового права.

Юридична ефективність пов'язана із факультативними цілями, які реалізуються безпосередньо в діях суб'єктів правовідносин, при цьому ці дії можуть мати як пряму правосвідому поведінку та проявлятися в позитивному праві або ж поведінка суб'єктів може характеризувати зворотній бік права, коли суб'єкт зловживає своїми правами та використовує це для задоволення

своїх власних інтересів. Аналізуючи в даному контексті дослідження Волкова О.В., який вивчаючи питання зловживання права в цивільному праві, зазначав, що при кваліфікації тих чи інших дій суб'єкта, з точки зору зловживання в праві, варто проаналізувати його наміри при досягненні результату від дії норми, на який він спрямував свої дії. Варто погодитися з тим, що, ці наміри виступають певною передумовою для досягнення вже сформованої цілі і якщо його ціль може бути досягнута виключно законними методами, тоді є підстави стверджувати, що норма, яка врегульовує відносини суб'єкта є позитивно ефективною та дієвою, а не «незрозумілою» або «неточною», що, в свою чергу створює умови для зловживання правом. Волков О.В. стверджує, що коли присутнє чітке поєднання норми права із законними методами її виконання і, як наслідок, досягнення цілі правової норми, тоді в повній мірі працює система права [6, с. 120].

Вбачається, що і в трудовому праві, саме через наміри, а згодом через поведінку суб'єкта в трудових правовідносинах реалізуються функціональні цілі, які закладені в нормах законодавства про працю.

Якщо аналізувати взаємозв'язок норм трудового права з результатом дії правової норми, то саме в цьому випадку чітко прослідковується залежність поведінки суб'єктів трудового права від правила поведінки, що встановлене нормою права. Норми трудового права, виконуючи свою соціальну та охоронну роль в житті громадян, покликанні задовільняти їхні інтереси і при цьому мінімізувати зловживання правом, оскільки мета трудового права – це задоволення соціальних, побутових та матеріальних інтересів його суб'єктів, в яких маніпулювати зловживанням досить складно. Також це пояснюється тим, що в нормах трудового права, в порівнянні з іншими галузями права, переважають норми матеріального характеру, що в свою чергу не дає можливості як роботодавцю, так і працівнику вдаватися до певних процесуальних зловживань і невірних трактувань положень законодавства про працю, спрямовуючи результат дії норми виключно на свою користь. Тобто, вплив норм трудового права на поведінку учасників трудових відносин сприяє формуванню намірів суб'єктів виконувати правові приписи і тим самим реалізовувати функціональні цілі норми права та відтворювати соціальну цінність правових норм.

Дослідниця Тимченко Г.В. доводила, що соціальну цінність законодавства варто розглядати як єдність змісту та форми. Ціннісна

характеристика законодавства сприятиме поглибленню наукових уявлень про нього, а також матиме велике значення для правильного розкриття змісту поняття «ефективність законодавства», визначення основних напрямків підвищення ефективності національної системи законодавства [8]. В свою чергу Тараконич Т.І. підтримує думки вчених, які стверджували, що соціальна цінність та ефективність співвідносяться як процес та результат. Вчена вважає, що в даному розумінні соціальна цінність відповідає на питання, які саме інтереси нею задовольняються, а ефективність правового регулювання – яким чином це зроблено та в якій мірі це інтереси задоволені [8]. Вбачається, що різні підходи до розуміння одного правового явища не сприяють розкриттю ролі соціальної цінності норм права. Ми більше підтримуємо позицію Тараконич Т.І., оскільки згідно її досліджень чітко прослідковується взаємозв'язок норм права та їх цілей, які вони покликанні виконувати, що в свою чергу дозволяє зробити висновки про ефективність результату дії тієї чи іншої норми.

Висновки. На нашу думку, соціальна цінність правої норми це симбіоз функціональних цілей норм права, які досягаються через правове регулювання суспільних відносин та проявляються в силі норм права, що дозволяють попередити конфлікти між суб'єктами правовідношення, в тому числі зловживання правовими нормами.

Практичний прояв досягнення функціональних цілей можна прослідкувати при аналізі норм інституту трудового договору, зокрема положень ст.30 КЗпП України, згідно яких працівник повинен виконувати доручену йому роботу особисто і не має права передоручати її виконання іншій особі, за винятком випадків, передбачених законодавством. Наведена норма прямо диктує рамки поведінки суб'єктів трудових відносин незалежно від професії чи посади, виключаючи можливість вдатися до зловживання нормою права передоручивши роботу іншому працівнику, звичайно за винятком випадків відсторонення від роботи чи настанні інших юридичних фактів, що виключають можливість виконання роботи особисто працівником. Аналогічною є норма ст. 31 КЗпП України, яка визначає правомірний напрям поведінки роботодавця встановлюючи його обов'язок не вимагати від працівника виконання роботи, не обумовленої трудовим договором [9].

Виконуючи свою функціональну ціль вказані норми не дозволяють вийти за межі її дії

та створюють передумови для реалізації інших цілей норм права – предметних, які в свою чергу проявляються в формуванні певних прав та обов'язків суб'єктів трудових відносин.

Список використаної літератури:

1. Иконицкая И.А. Проблемы эффективности норм советского земельного права: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06. М., 1979. 220 с.
2. Алексеев С.С. Социальная ценность права в советском обществе. М., Юрид. литер., 1971. 330 с.
3. Никитинский В.И. Эффективность норм трудового права. М., Юрид. литература, 1971. 302 с.
4. Онщенко Н.М. Теоретико-методологічні засади формування і розвитку правової системи: автореф. ... канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави та права; історія політичних і правових вчень». К., 2002. 20 с.
5. Онщенко Н.М. Категорії «дієвість» та «результативність» як критерії реалізації конституційних положень. *Судова апеляція*. 2009. № 3(16). С. 10-15.
6. Волков А.В. Злоупотребление гражданскими правами: проблемы теории и практики. М.: Волтерс Клувер, 2009. 464 с.
7. Тимченко Г.В. Мета ефективного законодавства. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Випуск 3. Том 1. С. 37-45.
8. Тарахонич Т.І. Ефективність правового регулювання: питання теорії. *Часопис Київського університету права*. 2010. Випуск 2. С. 12-15.
9. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 року № 322-VIII. URL: [http:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08).

Kupina L. F. The relationship goals and results of the rules of labor law

The article identifies the relationship between the goals and results of the application of labor law. The author established that the connection of the goal with the result of the legal norm is correct, but it should be determined that the goal is possible not only when the subject of law enforcement acts consciously and consistently, but also when his actions are unconscious or, in general, inaction. the achievement of a particular result may be accidental, however, such cases will not be indicative to determine the effectiveness of the rule of law. It is determined that the main reason for the imperfection of this approach to defining the concept of effectiveness of the law. It is substantiated that the mechanism of realization of norms of labor law is limited only by their own action (the specified concerns declarative norms which main function - ideological, educational), it is possible to speak that their efficiency is defined by direct communication of result of action of such norm and the purpose, the purpose, which was laid down when adopting such a rule. It is determined that the first factor in the effectiveness of a law is its content and full compliance of such a law with the real socio-political and legal situation in the country. The second factor in the effectiveness of the law is the general level of legal culture of citizens and their legal awareness (determined that any legal norm is more effective in a society where the vast majority of the population is accustomed to respect the law and follow it in their daily activities, knows and understands their rights and their relationship to responsibilities). The third factor in the effectiveness of the law is the quality of law enforcement and law enforcement agencies. It is emphasized that the social value of the rule of law lies in the symbiosis of functional goals of the rule of law, which are achieved through the legal regulation of social relations and manifested in the force of law to prevent conflicts between legal entities, including abuse of law.

Key words: state influence, efficiency, legal relations, goals of legal regulation, quality of legislation.